

LBRIS

We know
books

ROBERT C. AUSTIN

ARTAN R. HOXHA

ENVER HOXHA

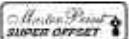
TIRANUL SECOLULUI AL XX-LEA

Traducere din limba engleză de
IRIS MANUELA ANGHEL

EDITURA OMNIUM
BUCUREȘTI • 2026

Redactare: Ana-Maria Lavric-Paraschi
Design copertă: Ana Roman
Tehnoredactare: Simona Rădulescu

Tipărit la: **Minden Press**
SUPER OFFSET

Enver Hoxha: Twentieth-Century Tyrant by Robert C. Austin and
Artan R. Hoxha
Publicată pentru prima dată de Reaktion Books, Londra, UK, 2026.
Copyright © Robert C. Austin and Artan R. Hoxha, 2026.

Toate drepturile asupra ediției în limba română aparțin
Editurii Omnium, parte a Grupului Editorial Epica.

ISBN: 978-630-6616-76-3

București, 2026

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
AUSTIN, ROBERT C.

Enver Hoxha : tiranul secolului al XX-lea / Robert C. Austin,
Artan R. Hoxha ; trad. din lb. engleză de Iris Manuela Anghel. –
București : Omnium, 2026

Conține bibliografie
Index

ISBN 978-630-6616-76-3

I. Hoxha, Artan R.

II. Anghel, Iris Manuela (trad.)

94
929

Această carte a apărut cu sprijinul IICCMER.
Conținutul ei nu reflectă în mod necesar poziția IICCMER.

INSTITUTUL DE INVESTIGARE
A CRIMELOR COMUNISMULUI ȘI
MEMORIA EXILULUI ROMÂNESC

IICCMER

CUPRINS

Prefață 7

1. Între lumi 23

2. Pe scena istoriei 63

3. Supraviețuirea 114

4. Metamorfoza lui Hoxha în căpitanul Ahab 172

5. Antaeus 237

6. Minotaurul 288

Epilog 371

Note despre surse 381

Referințe 384

Bibliografie selectivă 386

Mulțumiri 391

Sursele fotografiilor 392

Index 393

E adevărat că Albania a suferit schimbări majore în deceniile de postsocialism și capitalism de mântuială. Dar trebuie să fim la fel de conștienți de faptul că țara s-a schimbat enorm de mult în timpul celor 41 de ani sub regimul lui Hoxha și al celor 45 de ani de comunism. Am putea susține că Albania s-a schimbat mai mult decât oricare altă țară din Europa. Democrația liberală și economia de piață nu sunt singurii factori care promovează schimbarea. Din acest motiv, trebuie luate în considerare și alte viziuni. Altfel, vom sfârși mistuiți de aceeași boală care a adus înfrângerea costisitoare a socialismului: infatuarea sa fatală. Experiența istorică a tiraniei din „curtea dosnică” a Europei ne poate oferi lecții inestimabile despre modul în care o dictatură ideologică ajunge la putere, despre cum este exercitată și despre cum ne poate modela viitorul chiar și după dispariția sa.

Acum este momentul să analizăm viața și epoca lui Enver Hoxha, interacțiunea dintre personalitatea sa, istoria țării sale, ideile lumii în care a trăit și modul în care acestea s-au schimbat constant, alături de Hoxha.

1 Între lumi

Enver Hoxha a venit pe lume într-o familie musulmană pe 16 octombrie 1908, în pitorescul oraș din sud, Gjirokaștër, declarat oraș-muzeu în 1961 în onoarea celui mai renumit locuitor al său. Este, fără îndoială, unul dintre cele mai frumoase locuri din țară, cu case din piatră albă, rânduie pe dealuri, și străzi pietruite. Cel mai renumit scriitor al Albaniei, recunoscut pe plan internațional, regretatul Ismail Kadare, originar și el din Gjirokaștër, descria orașul ca „o cronică gravată în piatră”. Cele mai multe dintre informațiile pe care le cunoaștem despre tinerețea lui Hoxha și despre anii de dinaintea ascensiunii sale la putere provin din numărul mare de cărți ce-i poartă semnătura – fără să ignorăm, însă, faptul că ar fi putut să deformeze adevărul sau să fi mințit cu totul în paginile lor. Dar chiar și așa, scrierile sale nu sunt inutile. Conform majorității biografiilor, în comparație cu semenii lui, a avut parte de o tinerețe privilegiată.

Educația și experiențele lui Hoxha îl disting de ceilalți lideri comuniști din Balcani, apăruiți în timpul și după cel de-Al Doilea Război Mondial, instruiți la „școala vieții”. După toate standardele vremii, Hoxha a avut parte de o educație rezonabil de bună, lucru aproape intangibil în Albania interbelică. Cu toate astea, n-a fost nici pe departe un student

exemplar și nu și-a terminat niciodată studiile universitare începute la Montpellier și Bruxelles. De fapt, o examinare amănunțită a liderilor comuniști, care s-au afirmat în timpul și după cel de-Al Doilea Război Mondial, dezvăluie faptul că, din prisma educației, Hoxha se afla cu mult deasupra lui Josip Broz Tito, liderul Iugoslaviei, a lui Nicolae Ceaușescu, liderul României, și a lui Todor Jivkov, liderul Bulgariei. Se remarcă, de asemenea, și prin volumul imens de cărți scrise. În comparație cu omologii săi din regiune, Hoxha se bucură de o sorginte idiosincronică. În timp ce el provenea dintr-o familie urbană de provincie, ceilalți lideri comuniști din Balcani aveau rădăcini țărănești. Când mișcarea comunistă a prins aripi, aceștia urmau să devină muncitori. Hoxha se numără printre puținii lideri din Balcani de după cel de-Al Doilea Război Mondial, care cunoșteau mai multe limbi străine.

Referințele intelectuale ale lui Hoxha și presupusul său cosmopolitism îi scoteau adesea din sărite pe ceilalți lideri comuniști ca Stalin și Tito. Faptul că Hoxha, singurul dintre liderii comuniști est-europeni, n-a fost niciodată la Moscova înainte de cel de-Al Doilea Război Mondial a fost, poate, privit cu ochi buni în Occident, dar i-a dăunat în Est. Perioada petrecută în Franța l-a compromis și mai mult în fața tovarășilor comuniști, care simțeau mereu în preajma lui o boare malignă de influență occidentală. Hoxha era, conform ministrului sovietic de Externe, Veaceslav Molotov, „destul de cultivat, dar îi simți influența occidentală în educație”.¹ Greu de crezut că această afirmație ar putea fi considerată un elogiu din partea unui oficial sovietic, cunoscut pentru execuțiile aprobate în cazul unor deficiențe personale mult mai neînsemnate. Dintre liderii comuniști, Hoxha n-a fost activist politic, n-a fost trimis la închisoare și nici nu avea legături cu Moscova prin intermediul Cominternului – Internaționala Comunistă (1919-1943), organizația condusă de

sovietici pentru promovarea revoluției comuniste globale. Aceste „defecte” s-au dovedit irelevante, deoarece Hoxha avea să le „șlefuiască”, ulterior, suficient cât să le compenseze. Per ansamblu, dintre toți liderii lumii comuniste post-belice, Hoxha s-a bucurat de o educație cu totul răsfățată.

În ciuda acestor diferențe, profilul și viața lui Hoxha, cât și ascensiunea sa la putere se aseamănă în multe privințe cu cele ale altor tirani din secolul trecut. Venea de la periferie, fără legături de sânge cu elitele locale. Indiferent cât de frumos era, orașul Gjirokaștër era departe de a fi un amplu centru politic și economic urban, deși, în timpul celor cinci secole de domnie otomană, oamenii din regiune ocupaseră poziții importante la Înalta Poartă. De asemenea, mulți membri de seamă din mișcarea naționalistă albaneză proveneau din acest oraș și din zonele învecinate. Chiar și după stabilirea independenței Albaniei (1912), regiunea a rămas o zonă izolată, reproducându-și statutul periferic din epoca imperială și în cadrul structurii naționale. Deși nu era bogată și nici nu făcea parte din vechiul patriciat al orașului Gjirokaștër, familia lui Hoxha avea legături strânse cu elita locală extrem de influentă. Originile sale modeste și statutul periferic al locului de baștină nu ofereau vreun indiciu că, într-o bună zi, va ajunge la cârma țării sale, dar ascensiunea sa a urmat o traiectorie similară cu cea a dictatorilor din secolul al XX-lea. Mussolini, Hitler, Stalin, Mao, Kim Ir-sen, Tito, Jivkov și Ceaușescu proveneau din medii asemănătoare. Marile transformări sociale și politice din secolul trecut i-au propulsat pe acești candidați îndoielnici pe scena politicii mondiale, determinându-i să-și asume roluri la care nici n-ar fi putut visa înainte de Primul Război Mondial.

Tatăl lui Enver, Halil Hoxha, era un musulman credincios, implicat în activitățile instituțiilor religioase din oraș. Când s-a născut Enver, Halil emigrase în SUA împreună cu

fiul lui mai mare, Beqir (botezat astfel după numele bunicului său), care a murit de tuberculoză la vârsta de 27 de ani. Mai târziu, după cinci ani petrecuți în SUA, Halil s-a întors în Albania, unde și-a câștigat existența în piața din oraș, cântărind mărfuri, reușind cu greu să asigure mijloacele de subzistență pentru familia sa. O personalitate **ștearsă**, cu o fire taciturnă și puține lucruri de oferit fiului său mai mic, Halil n-a reprezentat niciodată un model demn de urmat pentru Enver. Unchiul său mai mare, Hysen, avea să devină sursa de inspirație, ce-i va modela viziunea și ambițiile intelectuale. Spre deosebire de Halil, Hysen nu credea în Dumnezeu și nu respecta niciodată **Ramadanul** într-o familie în care toată lumea ținea post; l-a **învățat** pe Hoxha să-și umple **pântele** și să ignore „prostiile” religioase. Mai presus de **toate**, era înzestrat cu o personalitate carismatică și impunătoare, ideală pentru implicarea sa activă în politică. Era naționalist și membru al **delegației locale**, care a reprezentat regiunea la proclamarea **independenței** Albaniei, în noiembrie 1912, în orașul Vlora din sud-vestul țării. O perioadă a fost primar în Gjirokastrë. Grăitor este faptul că Enver îi spunea unchiului său „tatăl Hysen”, în timp ce părintelui biologic îi spunea „unchiul Halil”.

Înconjurat de atenția mamei și a surorilor, Enver era preferatul familiei. La fel ca Ahmet Zog, fostul rege al Albaniei, Hoxha era singurul fiu dintr-o familie cu trei surori, „lumina ochilor” mamei sale iubitoare și devotate. Alți mari dictatori din secolul al XX-lea, ca Hitler și Stalin, au avut parte de același regim preferențial în comparație cu ceilalți copii din familie, împărțându-și și lipsa de respect față de tații lor. Sentimentul că erau speciali, alături de resentimentele sau **disprețul față de linia paternă**, i-a transformat pe acești „**fii aleși**” în **zei olimpici**, **gata să-i detroneze** pe vechii patriarhi, **atât din sânul propriei familii**, cât și **dincolo de granițele ei**. Fiii adorați de mamele lor, ne spune Sigmund Freud,

păstrează pe parcursul întregii vieți imaginea cuceritorului și încrederea în succes – elemente psihologice critice pentru obținerea succesului în lumea reală.

Viața lui Hoxha până la 30 și ceva de ani, când a devenit o figură proeminentă, este încă învăluită în mister. Puține lucruri ne-au parvenit – cu excepția autobiografiilor publicate la o vârstă înaintată, presărate cu născociri despre tinerețea sa –, doar câteva documente răzlețe, cu dezvăluiri insuficiente, și niște informații contradictorii, furnizate de cei câțiva prieteni care i-au supraviețuit. Nu ne-a rămas decât mitul pe care și l-a creionat singur. După 1945, mulți dintre cei care l-au cunoscut în copilărie și în tinerețe au fost aruncați în închisori sau executați. Credibil sau nu, Hoxha a avut grijă să devină singurul său biograf. Avea motive întemeiate să ascundă o bună parte din anii dezorganizați, haotici și boemi petrecuți în Franța, Belgia și Albania în anii 1930, caracterizați prin lipsa activității politice semnificative până la invazia trupelor italiene. Chiar și în această privință, are multe în comun cu alți dictatori renumiți ai epocii sale, ca Hitler, Ceaușescu și Stalin, care și-au petrecut anii tinereții în obscuritate, implicați în activități dubioase și îmbarcați spre eșec.

Există, însă, în rândul acestor oameni, un tipar recurent, care a modelat istoria secolului trecut. Înainte de a intra în politică, n-au excelat în niciun domeniu. Nimic nu indica faptul că ar fi fost destinați spre un alt făgaș cu excepția mediocrității. Viața lor părea construită din eșecuri, nu din povești de succes. Lupta pentru putere a fost cea care le-a deschis calea, ajutându-i să-și etaleze talentele ascunse, în special cel de a controla oamenii și de a-și impune voința asupra celorlalți. Acțiunea politică le-a creionat viața, oferind contur, ordine și disciplină unei existențe amorfe, haotice și dezorganizate. Într-un fel sau altul, Hoxha manifesta aceeași înclinație de a-și impune experiența de viață asupra

societății albaneze: o conversie radicală de la o masă haotică și instabilă, fără un scop unitar, la o națiune cimentată, animată cu trup și suflet de un singur obiectiv.

Hoxha și-a început studiile la școala otomană din Gjirokașter, unde lecțiile erau predate în turcă, apoi și-a continuat educația la o școală de stat albaneză și și-a finalizat studiile la liceul francez din Korçë, principalul centru urban din sud-estul Albaniei și unul dintre cele mai importante nuclee intelectuale ale țării. În 1916, Korçë a fost ocupat de francezi, a căror prezență s-a menținut mult timp după încheierea Primului Război Mondial. Armatele din *Republique* erau animate de propria misiune de civilizare, înființând liceul unde Hoxha avea să-și facă studiile. Prezența francezilor în Korçë avea să lase o amprentă puternică decenii de-a rândul, conturată de insistența localnicilor potrivit căreia orașul lor era un mic Paris, dovadă fiind cetățenii săi extrem de cultivați și chiar snobi. Hoxha n-a excelat niciodată la școală. Notele sale pendulau de la mediocre la proaste. Dar aceste rezultate nu trebuie să ne determine să-i punem sub semnul îndoielii intelectul sau impactul experienței trăite la liceu.

Deși în memorii își exagerează amploarea lecturilor, în special în literatură și filosofie, Hoxha a luat, fără îndoială, tangență cu marii scriitori ai culturii franceze – de la Molière și Honoré de Balzac până la Victor Hugo și Charles Baudelaire. Cel mai mare câștig a fost învățarea limbii franceze, care în anii 1920 și 1930 deținea încă o poziție prominentă, pierdută ulterior după cel de-Al Doilea Război Mondial. Era un instrument esențial pentru dobândirea unor cunoștințe fundamentale, menite să-i ofere un avantaj net față de majoritatea contemporanilor săi din Albania anilor de tinerețe.

A avut astfel ocazia de a obține informații despre lume prin alte canale, trecând dincolo de granițele limitate ale

presei din Albania. Îi oferea o fereastră spre un univers mult mai vast și un mijloc de a înțelege climatul politic al erei sale. Indiferent de rezultatele obținute la învățătură, anii adolescenței petrecuți în Korçë au jucat un rol inestimabil și decisiv în creionarea viitorului său. Legăturile cu Franța aveau să dăinuie datorită intervenției lui Eqrem Libohova*, ministrul albanez al Afacerilor Externe, descendentul uneia dintre cele mai puternice familii din regiunea orașului Gjirokașter, de care familia numeroasă a lui Hoxha era legată printr-o rețea complicată de patronaj. Acesta i-a asigurat o bursă pentru continuarea studiilor la universitatea din Montpellier, în 1931, în domeniul științelor naturii și botanicii. Grăitor este faptul că Albania n-a avut propria universitate până în 1957; doar câțiva studenți promițători, cu legături sus-puse, erau trimiși la studii în străinătate.

Perioada petrecută la Montpellier a marcat începutul unei aventuri de cinci ani în viața tânărului Enver, ce-l va purta la Paris și la Bruxelles înainte de a se întoarce în Albania în 1936. Se știu puține lucruri despre perioada petrecută de Hoxha în Franța și Belgia. După moartea sa, survenită în 1985, și inaugurarea unui muzeu grandios în memoria lui, denumit ulterior Piramida, ridicat în centrul Tiranei, oficialii albanezi au încercat să găsească materiale din perioada petrecută de Hoxha în Europa de Vest, dar eforturile lor s-au dovedit zadarnice. În răstimpul petrecut în orașul din sudul Franței, Hoxha s-a dedicat prea puțin studiilor sale, deși, conform propriei versiuni asupra evenimentelor, a început să-și rezerve timpul politicii radicale. După cum recunoaște în memorii, științele naturii n-au fost

* Eqrem Libohova (1882-1948), om politic, diplomat, fost prim-ministru al Albaniei de două ori în timpul ocupației italiene. În 1943, când Germania a invadat Albania, a fugit în Italia, unde a rămas până la moartea sa (n.red.).

prima sa alegere, preferând în schimb istoria, științele sociale sau dreptul. Susține că anumiți funcționari corupți din Ministerul Educației au acordat altcuiva bursa pentru studierea științelor sociale, iar Hoxha se simțea, firește, ofensat. Nemaiavând altă variantă, a studiat un domeniu pentru care nu manifesta nici cel mai mic interes.

Dar pasiunea s-a dovedit mult mai copleșitoare, triumfând asupra îndatoririlor, astfel că, pe când se afla la Montpellier, a participat la cursuri de istorie, filosofie și jurisprudență, cât și la prelegeri deschise în domeniul științelor sociale și umaniste. Conform narativei creionate ulterior, a continuat să citească cu fervoare și a frecventat cercuri intelectuale și universitare, inclusiv marxiste, lărgindu-și astfel orizonturile și însușindu-și doctrina socialistă. Când a încheiat al treilea an fără susținerea vreunui examen, Ministerul Educației i-a suspendat bursa. Această poveste poate părea o justificare **post-factum** a eșecului său de a absolvi facultatea, cât și o **încercare** de a da crezare afirmației sale că era deopotrivă un intelectual și un marxist, așa cum nu era înainte de cel de-Al Doilea Război Mondial.

Arshi Pipa*, un intelectual albanez anticomunist, profesor la mai multe universități americane, avea, parțial, dreptate când pune la îndoială cunoștințele lui Hoxha despre marxism înainte să devină liderul comuniștilor albanezi. Afirmația lui Pipa conform căreia Hoxha n-avea nici cea mai vagă idee despre marxism este o exagerare. S-ar putea să fi parcurs lecturi rudimentare scrise de părinții fondatori ai comunismului științific, dar erau, cu siguranță, marginale față de interesele sale intelectuale, manifestate la o vârstă

* Arshi Pipa (1920-1997), scriitor, filosof, poet și critic literar alban-american. A fost închis timp de zece ani în perioada comunistă pentru că ar fi criticat regimul recitând un vers din *Faust* de Goethe. După ce a ieșit din închisoare, a fugit în Iugoslavia, iar în 1959 a emigrat în SUA, unde a devenit profesor universitar (n.red.).

fragedă. În noiembrie 1941, când a participat la înființarea Partidului Comunist Albanез, pretindea că este un veteran marxist, sub nicio formă un novice. Era o modalitate de a estompa inconsistențele vieții și numeroasele sale aventuri, inclusiv legăturile amoroase și orele îndelungate petrecute în cafenele – privilegiu pe care, odată ajuns la putere, avea să-l interzică celorlalți albanezi, după principiul roman *quod licet lovi non licet bovi* (ce-i îngăduit lui Jupiter [părintele zeilor] nu-i îngăduit bouului). Imaginea sa oficială de lider virtuos, puritan, serios și angajat politic era menită să proiecteze un arhetip, un model de urmat pentru compatrioții lui. Povestea cinică, întrețesută de jur împrejurul personalității sale, atestă faptul că s-ar putea să fi frecventat cursuri de istorie și discipline din domeniul științelor sociale și umaniste. De-a lungul carierei politice, și-a manifestat constant înclinația spre istorie, dovedindu-și cunoștințele în domeniu prin deținerea unei biblioteci impresionante.

Adevărul e că, în tinerețe, Hoxha nu s-a dat în vânt după studii – lucru pe care, evident, nu l-a menționat în memorii. După anularea bursei, s-a mutat de la Montpellier la Paris, unde a început să ducă o viață de playboy exotic. Nici nu i-ar fi fost prea greu s-o facă. Înalt, chipeș, elegant, bun orator, înzestrat cu un zâmbet seducător, avea, fără îndoială, o personalitate magnetică, ce-i servea de minune în capitala franceză. A susținut mai târziu că a scris articole pentru ziarul comunist francez *L'Humanité*, deși nu s-a găsit nicio dovadă în acest sens. A încercat să se angajeze acolo, dar fără succes. În timp ce emigranții albanezi de stânga, ce fugiseră din Albania condusă de regimul autoritar al lui Zog, erau extrem de activi în Europa, Hoxha n-a făcut parte din aceste cercuri.

Indiferent de abilitatea lui de a născoci povești vândute apoi ca adevăruri, reflecțiile sale ulterioare nu explică nici odată când a devenit cu adevărat un anti-Zogist. Sinceritatea

nu era punctul forte al lui Hoxha, lucru pe care observatorii aveau să-l realizeze mult mai târziu după interacțiunile purtate cu el. Trecea sub tăcere faptul că Bahri Omari, cumnatul lui, executat la sfârșitul războiului, după preluarea conducerii de către comuniști, sub acuzația de colaborator al naziștilor, fugise din Albania împreună cu surorile și copiii lui Hoxha tocmai din cauza opoziției sale față de Zog. Hoxha a ascuns, de asemenea, și faptul că era protejatul unor familii influente din Gjirokastër, aflate în strânsă legătură cu Zog. Cum ar fi putut să dezvăluie aceste legături de familie cu oameni declarați ulterior trădători de propriul său regim? Lipsa de activitate politică și de implicare în rețelele anti-Zog reprezenta o hibă gravă, „reparată” mai târziu prin narative fictive.

Numeroasele minciuni nu diminuează impactul pe care viața de student la Montpellier și aventurile pariziene le-au exercitat asupra tânărului Enver și viitoarei sale formații intelectuale. L-au făcut să reflecteze mai profund asupra țării sale natale, o Albania mistuită de sărăcie. Perioada petrecută în Franța l-a convins pe Hoxha că, fără o schimbare radicală, situația Albaniei era lipsită de speranță. Hoxha nu era nici pe departe primul lider albanez sedus de Occidentul avansat. După o vizită făcută la Viena în 1916, Zog s-a hotărât să-și clădească propriul regat, ceva mai mic, bazat pe experiențele trăite în capitala austriacă. În memoriile sale, Hoxha își descrie anxietatea stârnită de viitorul său și pierderea speranțelor nutrite. Incertitudinile trăite de acest tânăr albanez și incapacitatea sa de a-și asigura existența reflectau povestea Albaniei interbelice, speranțele legate de viitorul țării și dezamăgirile provocate de realitatea complexă a epocii dintre cele două războaie mondiale. Atribuirea responsabilității unor forțe externe pentru eșecurile vieții s-a dovedit mereu calea cea mai ușoară; ideologiile antiliberales ofereau ocazia de a canaliza

mânia împotriva presupuselor nedreptăți ale capitalismului. Comunismul era una dintre ideologiile care ofereau răspunsuri simple la realități complexe.

După 11 luni de viață boemă la Paris, Hoxha a obținut un post de secretar în serviciul unui diplomat albanez de la Bruxelles. Tranziția de la abandonarea cursurilor universitare la obținerea unei funcții guvernamentale atestă legăturile sus-puse pe care le avea. A primit postul fără să aibă vreo experiență profesională veritabilă, cu atât mai puțin în diplomatie, datorită unei alte intervenții a lui Eqrem Libohova, care, la fel ca și în cazul bursei de studii acordate la Montpellier, era mereu gata să-și ajute protejatul. În Albania interbelică, la fel ca și în perioada comunistă și postcomunistă, conexiunile, fie familiale, fie cultivate prin schimburi complexe de loialități și favoruri, jucau un rol critic în avansarea și supraviețuirea unui individ. Altfel, ascensiunea pe scara socială se dovedea dificilă; statul lui Zog era un stat clientelar, nu bazat pe meritocrație.

Nu trebuie să uităm că Ahmet Zog se considera un modernizator, deși menținea multe dintre practicile paternaliste din epoca otomană. Ritmul lent al reformelor a stârnit nemulțumirea multor tineri cu o educație aleasă, ajunși la vârsta maturității în anii 1930. După cum vom vedea ceva mai târziu, mulți dintre aceștia au început să cocheteze cu mișcările revoluționare. Hoxha era unul dintre ei. În perioada petrecută în Belgia, Hoxha s-a înscris la Facultatea de Drept a Universității din Bruxelles. Dar n-a susținut niciodată vreun examen. Un an mai târziu, a fost expulzat în împrejurări învăluite în mister. Rămas fără alte opțiuni, s-a întors în Albania.

La scurt timp după ce-a plecat definitiv din Bruxelles, la sfârșitul lunii iunie 1936, Hoxha a revenit în orașul natal în speranța obținerii unui loc de muncă. Nici două săptămâni mai târziu, în iulie 1936, a avut prima apariție publică.